PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

ZARAFSHON VOHASI TARIXINI O‘RGANISHDA YOZMA VA ARXEOLOGIK MANBALARNING AHAMIYATI

Bo‘riyeva Marjona Said qizi
O‘zbekiston Milliy universiteti
Tarix fakulteti talabasi
Tel: +99 8(91) 891 41 21

https://doi.org/10.5281/zenodo.20616910

Annotatsiya. Mazkur maqolada Zarafshon vohasi tarixini o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etuvchi yozma va arxeologik manbalar tahlil qilinadi. Afrosiyob, Buxoro va Maymurg‘ kabi tarixiy hududlarga oid ilmiy tadqiqotlar asosida vohaning qadimgi va ilk o‘rta asrlardagi siyosiy, iqtisodiy hamda madaniy taraqqiyot bosqichlari yoritilgan. Shuningdek, urbanizatsiya jarayonlari, shaharsozlik an’analari, moddiy madaniyat yodgorliklari va turk-sug‘d munosabatlarining mintaqa sivilizatsiyasi rivojidagi o‘rni tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari Zarafshon vohasi tarixini kompleks o‘rganishda yozma va arxeologik manbalarning o‘zaro uyg‘unligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Zarafshon vohasi, Afrosiyob, Buxoro vohasi, Maymurg‘, arxeologik manbalar, yozma manbalar, Sug‘diyona, urbanizatsiya, shaharsozlik, moddiy madaniyat, ilk o‘rta asrlar, tarixiy topografiya, turk-sug‘d munosabatlari, Markaziy Osiyo sivilizatsiyasi.

Kirish. Zarafshon vohasi Markaziy Osiyoning qadimiy tarixiy-madaniy hududlaridan biri bo‘lib, uning tarixi va madaniyatini o‘rganishda yozma hamda arxeologik manbalar muhim ahamiyatga ega. Afrosiyob, Buxoro va Maymurg‘ kabi yirik markazlarda olib borilgan tadqiqotlar vohada qadimgi davrlardan boshlab urbanizatsiya, shaharsozlik va madaniy taraqqiyot jarayonlari rivojlanganligini ko‘rsatadi. Mazkur maqolada Zarafshon vohasi tarixini yorituvchi asosiy yozma va arxeologik manbalar tahlil qilinib, ularning hududning tarixiy-madaniy rivojlanishini o‘rganishdagi ilmiy ahamiyati ochib beriladi.

Asosiy qism. Shorasil Shoraximovning “Afrosiyobga sayohat” asari[1] Afrosiyob yodgorligini o‘rganishda muhim ilmiy-ommabop manbalardan biri hisoblanadi. Ushbu asarda Samarqandning qadimgi qismi bo‘lgan Afrosiyob tepaligi, uning tarixiy shakllanish jarayoni hamda arxeologik qatlamlari haqida ma’lumotlar berilgan. Muallif yodgorlikda olib borilgan qazishmalar natijalari asosida qadimgi shahar hayoti, uning urbanistik tuzilishi va madaniy rivojlanish bosqichlarini yoritadi. Shuningdek, Afrosiyobning Sug‘diyona sivilizatsiyasi tizimidagi o‘rni hamda Markaziy Osiyo tarixida tutgan strategik va madaniy ahamiyati ta’kidlanadi.

Asarda topilgan moddiy madaniyat namunalari, jumladan devoriy rasmlar, turli xo‘jalik buyumlari va shaharsozlik elementlari haqidagi ma’lumotlar ham keltiriladi.

Buxoro vohasining qadimgi madaniyatini o‘rganishda arxeologik tadqiqotlar muhim o‘rin tutadi. “Qadimgi Buxoro vohasi madaniyati (III–VI asrlar)” nomli ilmiy asar[2]da vohaning shimoli-g‘arbiy hududlarida joylashgan yodgorliklar – Qizilqir, Setalak, Nortepa kabi obidalar ilk bor kompleks tarzda o‘rganilgan. Tadqiqotda ushbu yodgorliklarning tipologik tasnifi amalga oshirilib, ular moddiy madaniyat yodgorliklari asosida tarixiy-madaniy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, mazkur yodgorliklarning qadimgi O‘rta Osiyo sivilizatsiyasidagi o‘rni aniqlanib, Buxoro vohasining rivojlanish bosqichlari ilmiy asosda yoritilgan

[1] Шорахимов Ш. Афросиёбга саёҳат. – Тошкент: Ўзбекистон ЛКМС Марказий Комитети “Ёш гвардия” нашриёти, 1979. – Б. 32.
[2] Культура древнебухарского оазиса III–VI вв. н. э. – Ташкент: Издательство «Фан» Узбекской ССР, 1963. – С. 128.

Qadimgi Buxoro tarixini o‘rganishda arxeologik va yozma manbalarning uyg‘un tahlili muhim o‘rin tutadi. A. Muxammadjonovning “Qadimgi Buxoro (Arxeologik lavhalar va tarix)” nomli asari[3]da Zarafshon vohasining quyi qismida joylashgan Buxoro shahrining shakllanishi va rivojlanish jarayonlari keng yoritilgan. Unda dastlabki dehqonchilik va hunarmandchilik qishloqlarining paydo bo‘lishi, ularning asta-sekin yirik shahar markaziga aylanishi hamda qadimiy Buxoro hududining tarixiy topografiyasi arxeologik materiallar asosida tahlil qilinadi. Mazkur manbada shahar madaniyatining shakllanishi Zarafshon vohasining tabiiy-geografik sharoitlari va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar bilan bevosita bog‘liq ekani ta’kidlanadi.

Markaziy Osiyoning ilk o‘rta asrlar tarixini yorituvchi yozma manbalar orasida Azimxo‘ja Otaxo‘jaevning “Ilk o‘rta asrlar Markaziy Osiyo sivilizatsiyasida turk-sug‘d munosabatlari” nomli monografiyasi[4] alohida ahamiyatga ega. Mazkur asarda V–VIII asrlar oralig‘ida kechgan tarixiy jarayonlar turk va sug‘d etnoslari o‘rtasidagi siyosiy, ijtimoiy hamda madaniy aloqalar doirasida tahlil qilingan bo‘lib, bu jarayonlar Markaziy Osiyo sivilizatsiyasining shakllanishida muhim rol o‘ynaganligi ta’kidlanadi.

Asarda Birinchi Turk xoqonligi va Sug‘d konfederatsiyasi o‘rtasidagi murakkab va ko‘p qirrali munosabatlar ilmiy asosda ochib berilgan. Ushbu munosabatlar nafaqat siyosiy ittifoqlar va iqtisodiy aloqalar, balki madaniy integratsiya jarayonlari bilan ham bog‘liq bo‘lgan. Muallifning fikricha, mazkur tarixiy jarayonlar keyingi davrlardagi davlat boshqaruvi an’analarining shakllanishiga va mintaqaviy sivilizatsiya rivojiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan.

Muhammad K. Axmedovning “O‘rta Osiyo me’morchiligi tarixi” nomli o‘quv qo‘llanmasi[5]da Markaziy Osiyo hududidagi me’moriy taraqqiyotning tarixiy bosqichlari keng yoritib berilgan. Asarda mintaqa me’morchiligining shakllanishi, uning qadimgi davrlardan boshlab rivojlanish jarayoni hamda turli tarixiy davrlarda yuzaga kelgan me’moriy uslublar ilmiy asosda tahlil qilingan. Muallif O‘rta Osiyo me’morchiligining o‘ziga xos jihatlari sifatida qurilish texnikasi, shaharsozlik an’analari va me’moriy yodgorliklarning badiiy-estetik yechimlarini alohida ta’kidlaydi. Ushbu ilmiy qarashlar Zarafshon vohasida shakllangan qadimiy va o‘rta asr me’moriy yodgorliklarini o‘rganishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Xususan, voha hududidagi shahar va qishloq tipidagi aholi punktlarining rivojlanishi hamda ularning me’moriy tuzilishi O‘rta Osiyo umumiy me’moriy an’analari bilan uzviy bog‘liq ekanligi asarda ko‘rsatib berilgan.

Sandiboev A. N. tomonidan yozilgan “Maymurg‘ ilk o‘rta asrlarda” nomli monografiya[6] Samarqand vohasining muhim tarixiy hududlaridan biri bo‘lgan Maymurg‘ mulkligining ilk o‘rta asrlar davridagi tarixini yoritishga bag‘ishlangan. Asarda yozma va arxeologik manbalar asosida Maymurg‘ hududining tarixiy topografiyasi, uning hududiy chegaralari hamda tarkibiga kirgan qishloqlarning joylashuvi qiyosiy tahlil qilingan.

Monografiyada Maymurg‘ mulkligining siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyoti, uning rivojlanish va tanazzul sabablari keng yoritiladi. Muallif savdo-sotiq aloqalari, ma’naviy madaniyat va xo‘jalik tizimining shakllanish jarayonlarini ham tahlil qiladi. Bundan tashqari, hudud tarkibidagi shahar va qishloqlarning paydo bo‘lishi, ularning me’moriy xususiyatlari hamda hunarmandchilik an’analari haqida ham muhim ilmiy ma’lumotlar berilgan.

Ushbu monografiya Zarafshon vohasi, xususan Samarqand atrofidagi ilk o‘rta asrlar davri tarixini o‘rganishda muhim yozma manbalardan biri bo‘lib xizmat qiladi, chunki unda hududiy

[3] Мухаммаджонов А. Қадимги Бухоро (Археологик лавҳалар ва тарих). – Тошкент: Ўзбекистон ССР Фанлар академияси “Фан” нашриёти, 1991. – С.54.
[4] Отахўжаев А. Илк ўрта асрлар Марказий Осиё цивилизациясида турк-сўғд муносабатлари: монография. – Тошкент: ART-FLEX, 2010. – Б. 220.
[5] Ахмедов М. К. Ўрта Осиё меъморчилиги тарихи: ўқув қўлланма. – Тошкент: “Ўзбекистон” нашриёти, 1995. – Б. 142.
[6] Сандибоев А. Н. Маймурғ илк ўрта асрларда: монография. – Самарқанд: 2021. – Б. 208.

birliklarning shakllanishi va rivojlanishi arxeologik hamda tarixiy ma’lumotlar asosida ilmiy yoritilgan.

Markaziy Osiyo arxeologiyasini o‘rganishda V. A. Shishkinning tadqiqotlari alohida ahamiyatga ega bo‘lib, u mintaqa hududida olib borilgan arxeologik qazishmalar natijalarini ilmiy asosda umumlashtirgan[7]. Muallifning ishlari O‘rta Osiyo, xususan, Zarafshon vohasi hududida qadimiy va o‘rta asrlar davriga oid madaniy qatlamlarni o‘rganishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Yuqorida ko‘rib chiqilgan yozma va arxeologik manbalar Zarafshon vohasi va unga tutash hududlarning tarixiy rivojlanishi ko‘p qatlamli va murakkab jarayon bo‘lganini ko‘rsatadi. Tabiiy-geografik muhit, xususan daryo tizimlari va voha sharoiti inson faoliyati bilan uyg‘unlashib, qadimgi davrlardan boshlab yirik aholi punktlari va shahar markazlarining shakllanishiga zamin yaratgan. Afrosiyob, Buxoro, Maymurg‘ kabi markazlar misolida bu hududlarda urbanistik madaniyatning erta shakllangani va keyinchalik uzluksiz rivojlanib borganini ko‘rish mumkin.

Xulosa. Zarafshon vohasi tarixini o‘rganishda yozma va arxeologik manbalar muhim ilmiy ahamiyatga ega bo‘lib, ular hududning qadimgi va ilk o‘rta asrlardagi taraqqiyotini yoritishda asosiy manba vazifasini bajaradi. Afrosiyob, Buxoro va Maymurg‘ kabi tarixiy markazlar misolida vohada urbanizatsiya jarayonlari erta shakllanganligi va uzluksiz rivojlanganligi aniqlanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Zarafshon vohasining siyosiy, iqtisodiy va madaniy rivojlanishi tabiiy-geografik omillar hamda turli etnik va madaniy aloqalar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan. Umuman olganda, ushbu manbalar voha tarixini kompleks o‘rganishda muhim nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ахмедов М. К. Ўрта Осиё меъморчилиги тарихи: ўқув қўлланма. – Тошкент: “Ўзбекистон” нашриёти, 1995. – Б. 142.
2. Культура древнебухарского оазиса III–VI вв. н. э. – Ташкент: Издательство «Фан» Узбекской ССР, 1963. – С. 128.
3. Мухаммаджонов А. Қадимги Бухоро (Археологик лавҳалар ва тарих). – Тошкент: Ўзбекистон ССР Фанлар академияси “Фан” нашриёти, 1991. – С. 54.
4. Отахўжаев А. Илк ўрта асрлар Марказий Осиё цивилизациясида турк-сўғд муносабатлари: монография. – Тошкент: ART-FLEX, 2010. – Б. 220.
5. Сандибоев А. Н. Маймурғ илк ўрта асрларда: монография. – Самарқанд: 2021. – Б. 208.
6. Шишкин В. А. Археологические исследования в Средней Азии. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1963. – С. 250.
7. Шорахимов Ш. Афросиёбга саёҳат. – Тошкент: Ўзбекистон ЛКМС Марказий Комитети “Ёш гвардия” нашриёти, 1979. – Б. 32.

[7] Шишкин В. А. Археологические исследования в Средней Азии. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1963. – С. 250.